

KRIVIČNOPRAVNI OKVIRI I OBLICI ISPOLJAVANJA ŠPIJUNAŽE

Sažetak

Autor u radu istražuje krivičnopravne aspekte i pojavne oblike fenomena špijunaže. Nakon teorijskog određivanja sledi analiziranje špijunaže kroz zakonske odredbe Nemačke, Francuske, Italije, Velike Britanije, Švedske, Švajcarske, Ruske Federacije, Japana, Indije, Egipta, Sjedinjenih Američkih Država i Brazila, kao i kroz norme domaćih zakona. Autor finalne istraživačke korake usmerava ka upoznavanju međunarodnih pojava oblika špijunaže u skladu sa zadatim normativnim odrednicama, dakle u sferi političkih, vojnih i ekonomskih interesa Republike Srbije, odnosno u pogledu posledica po njenu bezbednost i odbranu. U zaključku rada autor predlaže proširivanje bića krivičnog dela špijunaže, u Krivičnom zakoniku Republike Srbije, u odnosu na njene pojmovne granice i modalitete pojava oblika.

Ključne reči: špijunaža, krivično delo, krivično pravo, informacija, tajna.

* Doktor pravnih nauka, vanredni profesor, Fakultet za poslovne studije i pravo, Univerzitet „Union – Nikola Tesla“ u Beogradu, Srbija.

E-mail: sergej.uljanov@fpp.edu.rs

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1739-0335>

CRIMINAL LAW FRAMEWORKS AND APPEARANCE FORMS OF ESPIONAGE

Summary

The author researches criminal law aspects and appearance forms of espionage. After the theoretical determination of the phenomenological limits of espionage, the author's attention is methodologically directed to the legal solutions of the criminal legislation of Germany, France, Italy, Great Britain, Sweden, Switzerland, the Russian Federation, Japan, India, Egypt, the United States of America and Brazil. Then the author's research focus shifts to the national criminal legislation that includes the phenomenon of espionage as an illicit, illegal and incriminated activity. The analysis of the criminal offense of espionage, in this work, implies its normative positioning and determination in relation to other illegal activities from the group of criminal offenses against the constitutional order and security of the Republic of Serbia. The author directs the final research steps towards getting to know the international forms of the espionage phenomenon in accordance with the given normative guidelines. Therefore, the international forms of espionage will be shown in the sphere of political, military and economic interests of the Republic of Serbia being connected to the matter of its security and defense. In the very concluding thoughts, the author reflects on the need to amend the criminal law provisions which, in the normative system of national legislation, determine the existence of the criminal act of espionage in relation to its conceptual boundaries and modalities.

Keywords: espionage, criminal offence, criminal law, information, secret.

1. Uvod

Kroz istorijske epohe svaka društvena zajednica počivala je na bazičnim vrednostima koje su je civilizacijski determinisale. Ove vrednosti su bile značajne za sam opstanak društvene zajednice, ali i za njen razvoj i ekspanziju. Kao konstanta koja prati evolutivni tok čovečanstva, vektori političkog uticaja, vojne snage, ekonomske moći i tehnološkog kapaciteta jedne države rezultiraju stepenom dominantnosti njene geopolitičke pozicije u regionalnim i globalnim međunarodnim odnosima.

Ipak, progresivan put razvoja ugrožen je rivalskim uticajima od nivoa delovanja privrednih subjekata na tržištu roba i usluga do relacija između država ili čitavih vojnih, političkih i ekonomskih blokova i saveza, kako u proteklim vekovima tako i u današnje vreme kada „elektronski postmodernizam stavlja na kocku dušu pojedinca i društva u celini, podrivajući samu suštinu ličnog i kolektivnog identiteta i trajanja“ (Kovačević, 2023, p. 301).

Od praskozorja institucionalizovanja ljudske zajednice, prioritetnost značaja dostupnosti nasušnih resursa i njihove odbrane i dalje je *conditio sine qua non* najvećeg broja država u savremenom svetu. Načini otkrivanja neophodnih resursa, tehnologija njihove eksploatacije, postizanje konzistentnosti ekonomskog sistema i ostvarivanje optimalnog koncepta njihove zaštite, odnosno odbrane celokupne društvene zajednice, stvaranjem i održavanjem efektivnosti vojne sile, oduvek su predstavljali polje širokog radijusa najraznovrsnijeg delovanja interesno suprotstavljenih činilaca.

Zajednički imenitelj ovakvih aktivnosti jeste informacija o činjenicama od značaja, koje se prevashodno odnose na resurse, političku orijentaciju, ekonomsku i vojnu snagu, odnosno dostignuti nivo tehnološkog razvoja. Upravo zbog svoje važnosti za opstanak, održivost i napredak konkretne državne zajednice takve činjenice, odnosno podaci o njima, nužno ne smeju biti dostupni nosiocima protivničkih interesa. Drugim rečima, moraju biti tajni. Dakle, tajnost je neophodni pratilac političkih, ekonomskih, vojnih i tehnoloških podataka, bez obzira na to da li je reč o odnosima sa savezničkim ili suparničkim subjektima jer i jedne i druge kroz istoriju ljudske vrste prate česte promene, diskontinuitet i nedoslednost u odbрани sopstvenih interesa.

Ipak, tajnost čini prepreku za ostvarivanje opozitnih ciljeva koja je manje ili više savladiva. Opseg i efikasnost obaveštajnih aktivnosti nalaze se u obrnuto proporcionalnom odnosu sa kvalitetom tajnosti. Ukupnost obaveštajnog delovanja radi neutralisanja tajnosti informacije od značaja, u određenoj sferi društvenog života, suštinski predstavlja srž ljudske delatnosti, koja je neumoljivi pratilac istorijskih zbivanja čija je terminološka odrednica špijunaža.

Špijunaža je u svojim brojnim *modi operandi* činila neizostavni deo razvoja ljudskog društva, počev od najranijih oblika institucionalnog organizovanja prvih država. O tome, *inter alia*, svedoči pisani izvor iz drevne Kine u kome se navodi čak pet vrsta obaveštajnog rada čiji izvršioci su prepoznati kao: domaći, unutrašnji, preobraćeni, odnosno dvostruki, žrtvovani i preživeli špijuni (Sun, 2002, pp. 96-99). Prethodno saznanje o brojnosti protivničkih vojnika, izvorima vode, nalazištima ruda, razvoju oružja, zalihama hrane i drugim faktorima neophodnim za opstanak i razvoj nekog plemena, naroda ili države, bilo je oduvek od izuzetnog značaja kako u starom Egiptu, antičkoj Grčkoj, Rimskom carstvu, srednjovekovnim državama,

novovekovnim kolonijalnim silama, tako i u savremeno doba obeleženo konfliktom interesa i nadmetanjem vrednosti unipolarnog i multipolarnog koncepta organizovanja globalne svetske zajednice (Petrović, Aleksić, 2018, pp. 126-127; Richmond, 1998, pp. 1-18; Naco del Hoyo, 2014, pp. 401-421; Andrew, 2018, pp. 100-118, 141-158, 312-339, 449-472, 573-603, 637-669, 701-731; Allen, 2021, pp. 10-20, 30-41; Suvorov, 1987, pp. 31, 53, 71, 88, 100-101, 104-105, 122, 131, 145).

Ipak, bogata istorijska praksa raznovrsnih špijunskih aktivnosti ostala bi fenomenološki svedena na konkludentne radnje bez teorijskog ruha satkanog naučnim promišljanjem i determinisanjem ovako složenog pojma.

2. Teorijski osvrt

Pojam špijunaže nedvosmisleno je svrhovito povezan sa pojmovima informacije, kao značenjski smisleno povezanog niza podataka i tajne, kao terminološke odrednice za sve ono što, iz naročito određenog pravnog, bezbednosnog, ekonomskog, tehnološkog ili nekog drugog razloga, ne može biti dostupno uvidu javnosti. Dakle, fenomen špijunaže teorijski se može pozicionirati u odnosu na pojmove zbog kojih je sama špijunska aktivnost svrsishodna. Upravo zato u sagledavanju konceptata utkanih u teorijsku građu pojmovne strukture špijunaže svoju važnost imaju i oni koji okvire ovog fenomena mogu odrediti na posredan način.

Pre svega sa etičkog aspekta, prema nekim mišljenjima, otvara se pitanje paradoksalnosti fenomena špijunaže jer je ova aktivnost istovremeno dvosmerno postavljena u svrhu zaštite osnovnih vrednosti jedne društvene zajednice kroz ugrožavanje i uništavanje ključnih dobara rivalske društvene zajednice (Fabre, 2022, pp. 110-112). S tim u vezi okosnica špijunaže jeste u obmani, koja može biti pokretač moralne dileme opravdanosti vršenja špijunske aktivnosti. Načini na koje se špijunažom može uticati na umanjivanje ili neutralisanje zla većeg od etičke neopravdanosti obmane, odnosno ucene, iznude ili podmićivanja, mogu se okvalifikovati kao *pro tanto* moralno opravdani postupci (Fabre, 2022, pp. 227-229).

Nesumnjivo, fenomen špijunaže u svom delatnom ispoljavanju počiva na neophodnosti informacije, kako za život pojedinca tako i za opstanak i razvoj društva, zbog čega čovek teži da sazna i otkrije ono što mu je nepoznato i potencijalno korisno za ostvarivanje svojih zamisli i postizanje zamišljenih ciljeva (Rescher, 2017, pp. 5-20). Život predstavlja niz suparničkih odnosa na pojedinačnom i društvenom planu, a nedostatak odgovarajuće informacije onemogućuje egzistencijalnu potrebu za racionalnim upravljanjem konfliktima putem obaveštenosti o mogućnostima i namerama protivnika (Rescher, 2017, p. 1). U datom smislu, špijunaža bi predstavlja aktivnost izveštavanja o potencijalu i nastojanjima rivalske strane.

Pored značaja informacije, odnosno nužnosti izveštavanja, pojam tajne predstavlja takođe jedan od ključnih terminoloških segmenata za determinisanje fenomena špijunaže. Pođimo od činjenice da ono što je javno izloženo i dostupno ne ulazi u radijus potrebe za saznavanjem radi izbegavanja ili prevazilaženja mogućih sukoba sa političkog, vojnog, ekonomskog ili nekog drugog aspekta. Dakle, skriveno ima vrednost *per se*. Ova vrednost je tajna jer nije poznata svima. Informacija o tajnoj vrednosti je pretpostavka interesovanja protivničke strane, koja teži da joj skrivena vrednost bude dostupna i da utvrdi da li je skrivena vrednost relevantna za ostvarivanje njenih ciljeva. Tajna neminovno dovodi do sukoba interesa i stvara kauzalnu vezu sa fenomenom špijunaže, čija svrha je u neposrednom logičkom odnosu sa prethodnim postojanjem tajne kao kompleksne socijalne pojave (Dimitrijević, 1972, p. 296). Tajni podaci predstavljaju naročite društvene vrednosti zbog čega neprijatelj želi da ih sazna, a prednost nad protivnikom zavisi od posedovanja njegovih tajni (Đorđević, 1986, pp. 241, 378). Upravo takva posebna protivnička interesovanja, uzrokovana postojanjem tajne, čine osnov za preduzimanje špijunskih aktivnosti (Allen, 2005, pp. 221, 382, 413-414).

Prema nekim shvatanjima, špijunaža podrazumeva tajno prikupljanje podataka obaveštajne prirode putem ljudske aktivnosti i upotrebe tehničkih uređaja (Platzgraff, Ra'anan, Milberg, 1981, p. 253). Za razliku od navedenog, u teorijskom opredeljivanju granica pojma špijunaže zastupljeno je i davanje primata pre svega čoveku kao izvoru informacija, pa se špijunaža definiše u smislu prikupljanja podataka od obaveštajnog značaja putem personalnih izvora informacije (Mijalkovski, 2009, pp. 37, 51).

Svrha špijunaže je mogućnost ostvarivanja uvida u protivničke tajne radi raspolaganja ovom vrstom informacija u svrhu postizanja sopstvenih ciljeva i zaštite primarnih interesa, ali da bi se to postiglo, neophodno je šire posmatrati načine izvođenja špijunaže u odnosu na izvore informacija. Sledstveno tome, pored ljudskih izvora koje predstavljaju plasirani nosioci obaveštajne delatnosti, u fenomenološko polje špijunaže svakako ulazi prikupljanje informacija iz medija, stručnih radova i objavljenih naučnih istraživanja kao otvorenih izvora, ali i od lica iz miljea putnika, migranata, političkih prebega ili vojnih dezertera (Ostojić, 2011, pp. 107-108).

U osnovi, špijunaža se vrši praćenjem i uhodjenjem, ali njen teorijski koncept može sadržati kako političku tako i pravnu ravan. U političkom smislu, pojam špijunaže podrazumeva obaveštajno postupanje koje je uslovljeno političkim interesima. Politička dimenzija sagledavanja špijunaže ostavlja široke pojmovne granice koje tajno prikupljanje podataka usmeravaju u raznim pravcima radi saznavanja zaštićenih vojnih, ekonomskih, tehničkih i drugih vrsta podataka i uglavnom uključuje uticaj nemoralnosti, izdaje i neprijateljskih odnosa (Đorđević, 1978, p. 17;

Politička enciklopedija, 1975, p. 1060). Sa pravnog aspekta pak, pojam špijunaže je određen bićem krivičnog dela, odnosno na drugi normativni način, sa čime ćemo se upoznati u narednim koracima našeg istraživanja ovog značenjski višeslojnog fenomena.

3. Uporednopravna rešenja

Potreba za saznavanjem podataka o snazi protivnika i njegovim kapacitetima da brani ciljane resurse globalno je zastupljena od pamtiveka. Političko konstituisanje rodovskog društva u prvobitne države nametnulo je imperativ sankcionisanja špijunaže kao nedopustive aktivnosti kojom se zadire u ključne vrednosti zajednice zaštićene tajnošću. Istorijski kontinuitet postavljanja špijunaže u normativne okvire održao se do danas. Značaj ovog fenomena za savremene društvene odnose u oblasti politike, ekonomije, tehničko-tehnološkog napretka i efektivnosti oružanih snaga ogleda se upravo u formalnopravnom aspektu bez koga bi njegov pojmovni kvalitet bio znatno umanjen. U prilog tome svedoče normativna rešenja zakonodavstava na svim kontinentima, od kojih smo kao reprezentativne odabrali političko-ekonomske i tehničko-tehnološke države lidere kao što su u Evropi – Francuska, Nemačka, Italija, Velika Britanija, Švedska i Švajcarska, u Aziji – Indija i Japan, u Africi i manjim delom u Aziji – Egipat, u Južnoj Americi – Brazil, u Severnoj Americi – Sjedinjene Američke Države i kao izrazit primer dominantne evroazijske države – Ruska Federacija.

3.1. Francuska

Francuski zakonodavac je u grupu krivičnih dela protiv nacije, države i javnog mira uvrstio posebne delikte koji se izvršavaju činom izdaje ili putem špijunaže, uz napomenu da krivična dela u slučaju izdaje mogu biti učinjena isključivo od strane francuskog državljanina ili francuskog vojnika, dok špijunažu prema čl. 411, st. 1 Krivičnog zakonika Francuske (*Code pénal* – CP iz 1992. godine, poslednja verzija od 1. januara 2020. godine) može činjenjem istih delikata izvršiti samo strani državljanin. Radi se o krivičnim delima, prema čl. 411, st. 2–11 CP: 1) predaja svih ili bilo kog dela nacionalne teritorije, oružanih snaga ili opreme stranoj sili; 2) obaveštajni rad za stranu silu; 3) dostavljanje informacija stranoj sili; 4) sabotaža; 5) dostavljanje lažnih informacija i 6) podsticanje na činjenje teških krivičnih dela. Dakle, u slučaju francuske krivičnopravne legislative, špijunaža nije predviđena kao posebno krivično delo, već kao *modus operandi* nekoliko delikata usmerenih protiv osnovnih činilaca suvereniteta Francuske i zaprečenih višegodišnjim kaznama zatvora.

3.2. Nemačka

Nemački Krivični zakonik poznaje tri vrste špijunaže, od kojih se prva dovodi u vezu sa činom izdaje, a druge dve sa narušavanjem bezbednosti podataka. Sam naziv krivičnog dela – izdajnička špijunaža – špijuniranje državnih tajni – ukazuje da je biće krivičnog dela ispunjeno radnjom pribavljanja državnih tajni radi izdaje i otkrivanja za šta je predviđena kazna u rasponu od jedne godine do deset godina izdržavanja zatvora, prema čl. 96 Krivičnog zakonika Nemačke (*Strafgesetzbuch* – StGB iz 1998. godine, poslednja verzija od 22. novembra 2021. godine). Ovo krivično delo spada u grupu delikata koji se odnose na izdaju i ugrožavanje spoljne bezbednosti Nemačke za razliku od krivičnih dela iz grupe onih kojima se povređuje privatnost, lični i privatni podaci. To su krivična dela pod nazivom špijunaža podataka i pripremne radnje za špijunažu podataka i fišing, prema čl. 202a i 202c StGB. U oba slučaja zaštitni objekat nalazi se u sferi privatnosti i odnosi se na nedopušten pristup privatnim sadržajima, ličnim podacima i korisničkim šiframa kojima se takvi podaci štite. Uz mogućnost novčane kazne, koja je alternativno određena, predviđene su i zatvorske kazne vremenski znatno kraće u poređenju sa inkriminisanim radnjama špijunaže državnih tajni. Nemački zakonodavac je fenomen špijunaže determinisao u normativnom okviru javnog i privatnog interesa, odnosno zaštite javnih i privatnih vrednosti. Smatramo ovakvo zakonodavno rešenje i te kako opravdanim jer „pravo na privatnost ima apsolutni značaj i deluje *erga omnes* – prema svima” (Jelisavac Trošić, Gordanić, 2023, p. 380).

3.3. Italija

U italijanskom Krivičnom zakoniku špijunaža je predviđena u nekoliko krivičnih dela i to kao: 1) politička i vojna špijunaža; 2) špijunaža podataka čije je objavljivanje zabranjeno; 3) tajno unošenje na vojne lokacije i neopravdano posedovanje špijunske opreme; 4) otkrivanje državnih tajni i 5) otkrivanje informacija čije je otkrivanje zabranjeno. Italijanski Krivični zakonik predviđa stroge zatvorske kazne u trajanju od pet i od deset godina, s tim što je u prethodnim periodima bila predviđena čak i smrtna kazna, koja je kasnije zabranjena italijanskim ustavom, prema čl. 257–258 i čl. 260–262 Krivičnog zakonika Italije (*Codice penale* iz 1930. godine, poslednja verzija od 10. avgusta 2024. godine). Krivičnopravne norme u italijanskoj legislativi prave podelu špijunaže na političku i vojnu, a kao zaštitne objekte navode bezbednost države, informacije koje nisu javnog karaktera, državne tajne, podatke koji se ne smeju objavljivati i bezbednost lokacija na kojima su raspoređene italijanske oružane snage. Dakle, italijanski zakonodavac špijunažu normativno postavlja isključivo u sferu javnih interesa, kako bi zaštitio politički i vojni aspekt funkcionisanja italijanske države.

3.4. Velika Britanija

Engleska i Vels, kao konstitutivni činioci Velike Britanije, pored Severne Irske i Škotske, nemaju krivične zakonike za pravne izvore krivičnopravnih normi. Upravo zato je britanski zakonodavac kreirao Zakon o nacionalnoj bezbednosti (*National Security Act* – NSA iz 2023. godine) čije odredbe su posvećene zaštiti Velike Britanije u odnosu na pretnje od špijunaže, sabotaže i osoba koje deluju za strane sile protiv britanskih interesa. Već na samom početku ovog zakona, prvi deo posvećen je špijunaži koja se manifestuje kroz pribavljanje i otkrivanje zaštićenih informacija i poslovnih tajni, pomaganje stranoj obaveštajnoj službi i ulazak i pregledanje lokacija koje se koriste u odbrambene svrhe radi nanošenja štete Velikoj Britaniji. Prema čl. 1–5 NSA predviđena je kazna zatvora u trajanju od 14 godina, uz koju može biti izrečena i novčana kazna. Kao radnje izvršenja navedene su: pribavljanje, kopiranje, evidentiranje ili zadržavanje zaštićene informacije, odnosno poslovne tajne, kao i otkrivanje ili pružanje pristupa zaštićenoj informaciji, odnosno poslovnoj tajni. Nedvosmisleno, britanski zakonodavac pojam špijunaže dovodi u vezu i sa ekonomskim vrednostima, koje je pored državnih i vojnih takođe potrebno zaštititi.

3.5. Švedska

Prema čl. 5 Krivičnog zakonika Švedske (*Brottsbalken* – BrB, iz 1962. godine, poslednja verzija od 1. maja 2020. godine) određeno je da: „Lice koje, u cilju koristi stranoj sili ili ekvivalentu, neovlašćeno pribavlja, prenosi, daje ili otkriva informacije o odbrambenom oružju, izvozu, skladištenju, strukturama, uvozu, načinima proizvodnje, razgovorima, odlukama ili bilo kojoj drugoj okolnosti čije otkrivanje nekoj stranoj sili ili ekvivalentu može dovesti do štete po bezbednost Švedske, krivo je za špijunažu i kažnjava se kaznom zatvora u trajanju od najviše šest godina. Isto važi i za lice koje sa istom svrhom neovlašćeno proizvodi ili rukuje pisanim dokumentom, crtežom ili nekim drugim predmetom koji sadrži takve podatke.“ U švedskom Krivičnom zakoniku u odnosu na navedeni osnovni oblik špijunaže posebno je određen oblik teške špijunaže za koji je predviđena zatvorska kazna u trajanju od 4 godine do 18 godina ili doživotna. Prema čl. 6 BrB, teška špijunaža postoji kada je „radnja izvršenja bila izuzetno opasne prirode s obzirom na rat koji je u toku, na okolnosti od velike važnosti ili kada je učinilac odao informacije koje su mu poverene zbog zaposlenja u javnom ili privatnom sektoru“. Uz navedena dva oblika špijunaže koje prema okolnostima u kojima su izvršena opredeljuje švedski zakonodavac, postoje i sledeći oblici špijunaže koje inkriminiše švedski Krivični zakonik u odnosu na vrstu zaštitnog objekta i težinu posledica, i to: kada se, prema

čl. 6b BrB, običnom ili teškom špijunažom utiče na međunarodne odnose, kada se vrši neovlašćeno rukovanje tajnim informacijama sa teškim posledicama i kada se, prema čl. 14–15 BrB, vrše nezakonite obaveštajne aktivnosti protiv strane sile ili protiv pojedinca. Dakle, švedsko krivično zakonodavstvo prepoznaje *inter alia* i oblik špijunaže na štetu druge države i normativno ga određuje svojim krivičnopravnim odredbama.

3.6. Švajcarska

Krivičnopravna dimenzija fenomena špijunaže u švajcarskom zakonodavstvu prepoznaje njegova osnovna tri oblika kao političku, industrijsku i vojnu špijunažu, pa shodno tome i tri posebna krivična dela. Politička špijunaža usmerena je protiv Švajcarske, njenih građana, stanovnika ili organizacija, a za interese strane države, strane političke partije ili strane organizacije. Biće krivičnog dela ispunjava radnja izvršenja koja je dualno određena kao pribavljanje političkih podataka od obaveštajnog značaja, odnosno vrbovanje drugih osoba za pribavljanje takve vrste podataka i njihovo organizovanje u tu svrhu. Predviđena je kazna od tri godine zatvora, uz mogućnost alternativno propisane novčane kazne, prema čl. 272 Krivičnog zakonika Švajcarske (*Strafgesetzbuch* – StGB iz 1937. godine, poslednja verzija od 1. septembra 2023. godine). Industrijska špijunaža, takođe, zaprećena je zatvorskom kaznom u trajanju od tri godine ili novčanom kaznom. Zaštićeni objekat je drugačije determinisan jer ga dihotomno čine način proizvodnje i poslovna tajna, čije je otkrivanje stranoj agenciji, organizaciji ili privatnom preduzeću, odnosno poslovnom agentu koji ih predstavlja, inkriminisano prema čl. 273 StGB. Krivično delo vojne špijunaže prati ista težina sankcije, ali je u ovom slučaju obaveštajno važan vojni podatak vrednost koja se štiti, a zabranjeni su kako vrbovanje drugih osoba za pribavljanje ovih podataka tako i njihovo organizovanje u tom smislu, prema čl. 274 StGB.

3.7. Indija

Po ugledu na britansku krunu, problem špijunaže u Indiji ne nalazi se u normativnom polju krivičnog zakonika, već je regulisan posebnim zakonom koji ima za cilj suzbijanje špijunaže. Shodno tome, indijski zakonodavac izričito osuđuje sve aktivnosti koje pomažu neprijateljskoj državi protiv Indije. Zabranjuje se približavanje, pregledanje ili ulaženje na lokacije ili područja koja su pod režimom zaštite indijske vlade. Pomoć neprijateljskoj državi može imati različite oblike, kao što su davanje neprijatelju skica, planova, modela zaštićenih službenom tajnom ili službenih kodova, odnosno lozinki. Indijski Zakon o državnim tajnama, koji

se nije menjao suštinski od 1923. godine, uz amandmane iz 1967. godine (*Official Secrets Act* – OSA iz 1923. godine, poslednja verzija od 15. avgusta 1967. godine) inkriminiše špijuniranje, deljenje poverljivih informacija i zadržavanje osetljivih podataka u cilju obezbeđivanja tajnosti i poverljivosti u upravljanju Indijom, a prevashodno u vezi sa pitanjima nacionalne bezbednosti. Navedene radnje izvršenja špijunaže kažnjive su do 15 godina zatvora, prema odeljku 3 OSA. Može se zaključiti da je u poređenju sa normativnim rešenjima drugih država, indijski zakonodavac najviše prostora dao sankcionisanju političke i vojne špijunaže. Sledstveno tome, nije neopravdano indijski Zakon o državnim tajnama posmatrati kao normativni akt protiv špijunaže kojim se, zapravo, zabranjuje neovlašćeno otkrivanje informacija koje indijska vlada određuje kao tajne. Upravo zato u slučajevima odliva poverljivih podataka iz vladinih dokumenata, špijuniranja za strane države i neovlašćenog pristupanja vladinom informatičkom sektoru, ovaj zakon predviđa kaznu doživotnog zatvora, dok je neovlašćeno zadržavanje tajnog podatka zaprećeno kaznom od deset godina zatvora, prema odeljku 3–4 OSA.

3.8. Japan

Normativna percepcija japanskog zakonodavca posvetila je fenomenu špijunaže odredbe Zakona o zaštiti posebno određenih tajni, kojima se štite interesi Japana u oblasti odbrane, spoljnih poslova, javne bezbednosti i borbe protiv terorizma (*Act on the Protection of Specially Designated Secrets* – SDS iz 2013. godine, poslednja verzija od 10. decembra 2014. godine). Ovaj japanski zakon poznat je i pod kraćim nazivom Zakon o državnoj tajni (*State Secrecy Law*). Polje zaštićenog objekta je višeslojno određeno prema navedenim oblastima u kojima se može naneti šteta interesima Japana, njegovih građana, institucija i odbrambenih kapaciteta. Taksativno su opredeljene moguće radnje izvršenja nezakonitih aktivnosti koje su u suprotnosti sa odredbama ovog japanskog pravnog akta. Ipak, termin špijunaža nije naveden kao takav iako se ogleda u načinu velikog broja zakonom predviđenih *modi operandi*. Ovo, donekle, izdvaja japansko normativno determinisanje špijunaže u odnosu na regulativne pristupe drugih država. U tom smislu, kao potencijalne načine izvršenja špijunaže japanski zakonodavac prepoznaje neovlašćeno prikupljanje, organizovanje i otkrivanje zaštićenih podataka koji se odnose na: 1) u oblasti odbrane – procene, planove, istraživanje, signale, slike, vrste oružja (posebno ratnih vazduhoplova) i municije, lozinke i šifarnike, prema odeljku 1 SDS; 2) u oblasti spoljnih poslova – pregovore, saradnju, spoljnu politiku, zaštitu života i zdravlja građana, teritorijalni integritet, mere embarga na uvoz i izvoz od značaja za nacionalnu bezbednost, lozinke i šifarnike u zaštićenoj diplomatskoj komunikaciji, prema odeljku 2 SDS; 3) u oblasti javne bezbednosti – planove i istraživanje

mera zaštite od narušavanja javne bezbednosti u velikom obimu, zaštitu života i zdravlja građana, lozinke i šifarnike u zaštićenoj komunikaciji subjekata nosilaca javne bezbednosti, prema odeljku 3 SDS i 4) u oblasti borbe protiv terorizma – planove i istraživanje mera zaštite od terorizma, zaštitu života i zdravlja građana od terorizma i lozinke i šifarnike u zaštićenoj komunikaciji subjekata nosilaca protivterorističkih mera i aktivnosti, prema odeljku 4 SDS. Posebnost japanskog normativnog sistema, usmerenog prema određenoj nedozvoljenoj aktivnosti, ogleda se u baziranju krivičnopравnih odredaba u odnosu na sektore društvenog života i vrstu interesa države koji su izloženi štetnim posledicama mogućih načina izvršenja delikta *in concreto*.

3.9. Egipat

U Krivičnom zakoniku Egipta (*Penal Code* – PC iz 1937. godine, poslednja verzija od 3. novembra 2020. godine) pojam špijunaže nije naveden doslovno, već se na njegovu inkriminisanost ukazuje opisno. Shodno tome, u grupi nedozvoljenih aktivnosti protiv bezbednosti države čiji izvori su spoljni, u čl. 80 PC propisano je da „ko preda stranoj državi ili nekom od onih koji rade za njen interes, ili otkrije u bilo kom obliku i na bilo koji način odbrambenu tajnu zemlje, ili je mogao da je dobije u cilju predaje ili odavanja stranoj državi ili nekome od onih koji rade u njenom interesu, kao i ko u interesu strane države ošteti nešto što se smatra jednom od odbrambenih tajni zemlje, ili je učini nepodobnom za odbranu zemlje, biće osuđen na smrt“. Pored drastičnosti sankcije koja prati špijunsko delovanje protiv interesa egipatske države, očigledno je da je primarni zaštićeni objekat upravo odbrana zemlje. S tim u vezi, egipatski zakonodavac posebnom odredbom definiše da tajnu u vezi sa odbranom države čine vojni, politički, diplomatski, ekonomski i industrijski podaci koji se mogu odnositi na objekte, korespondenciju, pisane dokumente, instrumente, nacрте, mape, dizajn, slike i vesti, prema čl. 85 PC. Dakle, može se zaključiti da je istorijski tradicionalan uticaj vojnih struktura egipatskog društva i te kako ostavio traga na krivičnopравnu legislativu ove države.

3.10. Brazil

Brazilsko krivično zakonodavstvo odredilo je pojam špijunaže kao delikt *per se* i normativno ga prepoznalo kao posebno krivično delo u grupi nezakonitih radnji protiv nacionalnog suvereniteta. Biće krivičnog dela špijunaže u čl. 359-K Krivičnog zakonika Brazila (*Criminal Code of Brazil* – CC iz 1940. godine, poslednja verzija od 24. maja 2022. godine) determinisano je kao „dostavljanje stranoj vladi, njenim agentima ili stranoj kriminalnoj organizaciji, u suprotnosti sa zakonskom

ili regulatornom odlukom, dokumenta ili informacije klasifikovane kao tajna ili državna tajna u skladu sa odredbama zakona, čije otkrivanje može ugroziti očuvanje ustavnog poretka ili nacionalni suverenitet“. Ističemo da, prema navedenim odredbama, *inter alia* i strana kriminalna organizacija predstavlja obaveštajnu pretnju za nacionalne interese Brazila imajući u vidu okolnosti sukoba brojnih kartela za prevlast na tržištu distribucije opojnih droga u Južnoj Americi. Prema čl. 359-K CC, krivično delo špijunaže može biti izvršeno u slučaju: 1) ako neko pruži pomoć špijunu, znajući za ovu okolnost, da izbegne otkrivanje i progon nadležnih organa, što je zaprećeno kaznom zatvora u trajanju od tri godine do dvanaest godina; 2) ako se dokument, podaci ili informacije prenose ili otkrivaju uz kršenje obaveze poverljivosti, što je kažnjivo zatvorom u trajanju od šest do petnaest godina i 3) ako se omogući vršenje bilo kog od krivičnih dela predviđenih ovim članom dodeljivanjem, davanjem ili pozajmljivanjem lozinke ili bilo kog drugog oblika pristupa neovlašćenih lica informacionim sistemima, što je sankcionisano izdržavanjem kazne zatvora od jedne do četiri godine. Prema brazilskom Krivičnom zakoniku, „saopštavanje, dostavljanje ili objavljivanje informacija ili dokumenata radi razotkrivanja izvršenja krivičnog dela ili povrede ljudskih prava ne predstavlja krivično delo“. Da li se tako može fingirati špijunaža, ostaje pitanje na koje odgovor jedino može dati sudska praksa u Brazilu. Mišljenja smo da postoji ova mogućnost žrtvovanjem interesa manjeg značaja za onaj važniji, koji čini predmet interesovanja špijunske mreže ili agenta pojedinca. Nedvosmisleno, zaključujemo da je i brazilski krivični zakonik ogledalo bezbednosnih uslova i geopolitičkih okolnosti u kojima postoji i razvija se brazilsko društvo.

3.11. Sjedinjene Američke Države

Razvoj potrebe za normiranjem špijunaže u Sjedinjenim Američkim Državama dobija pun zamah u ratnoj 1917. godini, kada ova zemlja ulazi u Prvi svetski rat, što čini istorijsku prekretnicu u dotadašnjem konceptu američkog političkog izolacionizma u odnosu na globalna svetska zbivanja. Aktivno učestvovanje Sjedinjenih Američkih Država u ratnim svetskim okolnostima intenzivnije izlaže ovu državu protivničkim špijunskim aktivnostima zbog kojih dolazi do donošenja posebnog zakona kojim se špijunaža, na štetu ove zemlje i u ratnim uslovima, kažnjava visokim zatvorskim kaznama od dvadeset i trideset godina trajanja, ali i smrtnom kaznom. Zaštićeni objekat podrazumeva raznovrsne podatke koji su od prevashodnog značaja sa stanovišta vojne bezbednosti, prema odeljku 1–3 američkog Zakona o špijunaži (*Espionage Act* – EA iz 1917. godine). Po završetku rata sledi amandman u formi zakona, kojim se u normativni opseg pojma špijunaže uvodi antidržavno delovanje, čime se dopunjuje ratni profil špijunskih aktivnosti

i proširuje mogućnost inkriminisanja špijunaže u mirnodopskim uslovima, prema odeljku 3 američkog Zakona o pobuni (*Sedition Act* iz 1918. godine). Naposljetku, u skladu sa poslednjim noveliranim pravnim aktom kojim se sankcioniše špijunaža u Sjedinjenim Američkim Državama, ona je određena kao „krivično delo odavanja poverljivih podataka neovlašćenom licu od strane lica koje je ovlašćeno za prijem tajnih podataka i koje je potpisalo ugovor o neotkrivanju tih tajnih podataka“, za razliku od rešenja prema kome svaki pojedinac može biti optužen za izvršenje ovog delikta prema Zakonu o izmenama Zakona o špijunaži (*Espionage Act Reform Act* iz 2022. godine). Predviđen je i izuzetak da u biće krivičnog dela ne ulazi otkrivanje informacija članu američkog Kongresa, Saveznom sudu, rukovodiocu u obaveštajnoj zajednici Sjedinjenih Američkih Država ili određenim telima državne uprave kao što je Federalna trgovinska komisija. Lice koje nije strani agent ne može biti krivično gonjeno za prikupljanje, prenošenje ili gubitak informacija od značaja za odbranu, osim ako je izvršeno krivično delo propisano saveznim zakonom. Dakle, izvršenje krivičnog dela špijunaže na štetu Sjedinjenih Američkih Država podrazumeva profesionalni i državljanski status učinioa.

3.12. Ruska Federacija

Krivično zakonodavstvo Ruske Federacije normativno je pozicioniralo špijunažu u grupu krivičnih dela protiv državne vlasti, i to u odeljak u kome su odredbe o deliktima protiv osnova ustavnog uređenja i državne bezbednosti. Špijunaža je sastavni deo bića dva krivična dela ruskog Krivičnog zakonika (*Criminal Code of the Russian Federation* – CC iz 1996. godine, poslednja verzija od 1. marta 2012. godine). Prema čl. 275 CC, u prvom slučaju ruski zakonodavac odredio je da se „veleizdaja, odnosno špijunaža, odavanje državne tajne ili bilo koja druga pomoć učinjena stranoj državi, stranoj organizaciji ili njihovim predstavnicima u neprijateljskim aktivnostima na štetu spoljne bezbednosti Ruske Federacije, koje je izvršio državljanin Ruske Federacije, kažnjavaju zatvorom u trajanju od dvanaest do dvadeset godina sa ili bez novčane kazne“. Prema čl. 276 CC, biće drugog krivičnog dela normativno je determinisano kao „prenos špijunaže, odnosno prikupljanje, krađa ili čuvanje u cilju prenošenja stranoj državi, stranoj organizaciji ili njihovim predstavnicima podataka koji predstavljaju državnu tajnu, kao i prenos ili prikupljanje drugih podataka po nalogu strane obaveštajne službe, na štetu spoljne bezbednosti Ruske Federacije, ako je ta dela izvršio strani državljani ili lice bez državljanstva“ i zaprećeno kaznom zatvora u trajanju od deset do dvadeset godina. Očigledna je intencija ruskog zakonodavca da svaki mogući izvršilac navedenih vrsta špijunskih aktivnosti na štetu Ruske Federacije bude sankcionisan bez obzira na to da li je apatrid, strani ili ruski državljani.

Prikazane razlike u zakonskom determinisanju pojma špijunaže uslovljene istorijskim uslovima razvoja državnosti, geopolitičkim okolnostima, liderskom pozicijom u političkim, ekonomskim, vojnim, odnosno tehnološkim globalnim izazovima, ukazuju na jedinstven stav zakonodavaca u današnjem svetu da špijunaža predstavlja teško krivično delo koje zadire direktno u temelje bezbednosti države, ustavnog uređenja i nacionalnog suvereniteta.

4. Nacionalno normativno određenje

Normativni okviri zakonodavstva Republike Srbije prepoznaju društvenu opasnost špijunaže uređujući ovo pitanje kroz prizmu nekoliko pravnih akata. Pođimo najpre od značaja zaštićenog objekta, a to je tajni podatak. Dakle, ne svaki podatak, već onaj koji je zakonom predviđen kao podatak od interesa za Republiku Srbiju i zbog toga označen određenim stepenom tajnosti. Kao podatak od interesa za Republiku Srbiju, tajni podatak može se odnositi na teritorijalni integritet, suverenost, zaštitu ustavnog poretka, osnovna ljudska prava i slobode, nacionalnu i javnu bezbednost, odbranu zemlje, unutrašnje i spoljne poslove.

Interesi naše države mogu biti neposredno i nepopravljivo narušeni ukoliko se neovlašćeno pristupi, otkrije, uništi ili zloupotrebi tajni podatak, prema čl. 2 Zakona o tajnosti podataka – ZoTP, *Službeni glasnik RS*, br. 104/2009. Značaj tajnog podatka ogleda se i u tome da je strogi režim njegovom pristupu dokaz pretežnosti zaštite interesa Republike Srbije u odnosu na opravdanost pristupa informacijama od javnog značaja. Ova vrsta podataka najčešće postoji u sferi nacionalne bezbednosti koja počiva na javnoj bezbednosti i odbrambenim, spoljnopolitičkim, bezbednosnim i obaveštajnim poslovima; međunarodnim odnosima naše države; pratećim sistemima, planovima, uređajima, projektima i strukturama; kao i poslovima naučnog, istraživačkog, tehnološkog, ekonomskog i finansijskog profila, prema čl. 3 ZoTP. Ukoliko se „neovlašćeno nepozvanom licu saopšte, predaju ili učine dostupnim ili pribavljaju podaci ili dokumenta koja su poverena ili do kojih se došlo na drugi način, a koja predstavljaju tajne podatke sa oznakom tajnosti“ ostvaruje se biće krivičnog dela zaprećenog različitim kaznama zatvora u odnosu na narušeni stepen tajnosti podatka ili dokumenta, prema čl. 98 ZoTP. U tom smislu, za narušavanje tajnosti podatka označenog sa: 1) stepenom tajnosti „Interno“ ili „Poverljivo“ predviđena je kazna zatvora u trajanju od tri meseca do tri godine; 2) stepenom tajnosti „Strogo poverljivo“ – kazna zatvora u trajanju od šest meseci do pet godina i 3) stepenom tajnosti „Državna tajna“ – kazna zatvora u trajanju od jedne godine do deset godina. Kvalifikovani oblik ovog delikta postoji u slučaju da je izvršen iz koristoljublja, objavljivanjem ili korišćenjem tajnih podataka u inostranstvu ili za

vreme vanrednog ili ratnog stanja što je zaprećeno posebnim minimumom kazne zatvora od šest meseci, odnosno posebnim maksimumom kazne zatvora od petnaest godina. Predviđena je i mogućnost nehatnog izvršenja ovog krivičnog dela, u kom slučaju je granica posebnog minimuma zatvorske kazne tri meseca i njenog posebnog maksimuma do pet godina, prema čl. 98 ZoTP.

Status nepovredivosti pristupa tajnim podacima i informacijama regulisan je i u odnosu na njihov izvor i način pribavljanja, kako od stranih organizacija i bezbednosnih službi tako i od drugih domaćih državnih organa, prema čl. 19 Zakona o osnovama uređenja službi bezbednosti Republike Srbije, *Službeni glasnik RS*, br. 116/2007 i 72/2012.

Ipak, ključno normativno determinisanje pojma špijunaže u nacionalnom zakonodavstvu, kako smatramo, zastupljeno je u odredbama Krivičnog zakonika Republike Srbije – KZ, *Službeni glasnik RS*, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019, i to u glavi 28. ovog pravnog akta koja je posvećena krivičnim delima protiv ustavnog uređenja i bezbednosti Republike Srbije. Reč je o sledećim nedozvoljenim aktivnostima: 1) ugrožavanje nezavisnosti; 2) priznavanje kapitulacije ili okupacije; 3) ugrožavanje teritorijalne celine; 4) napad na ustavno uređenje; 5) pozivanje na nasilnu promenu ustavnog uređenja; 6) ubistvo predstavnika najviših državnih organa; 7) oružana pobuna; 8) diverzija; 9) sabotaža; 10) špijunaža; 11) odavanje državne tajne; 12) izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti; 13) povreda teritorijalnog suvereniteta; 14) udruživanje radi protivustavne delatnosti; 15) pripremanje dela protiv ustavnog uređenja i bezbednosti Srbije i 16) teška dela protiv ustavnog uređenja i bezbednosti Srbije, prema čl. 305–321 KZ.

U odnosu na srodna krivična dela protiv ustavnog uređenja i bezbednosti države, špijunaža se neodvojivo vezuje za tajni podatak kao zaštićeni objekat bez obzira na stepen njegove tajnosti, dok se u odnosu na kažnjivost pripremanja, kao *delicta preparata*, može delimično dovesti u vezu sa krivičnim delima ugrožavanja nezavisnosti, priznavanja kapitulacije ili okupacije, ugrožavanja teritorijalne celine, napada na ustavno uređenje, pozivanja na nasilnu promenu ustavnog uređenja, ubistva predstavnika najviših državnih organa, oružane pobune diverzije i sabotaže.

Tajni podaci, kao težišna pravna kategorija koja opredeljuje biće krivičnog dela špijunaže, definisani su u čl. 315, st. 6 KZ kao „oni vojni, ekonomski ili službeni podaci ili dokumenti koji su zakonom, drugim propisom ili odlukom nadležnog organa donesenim na osnovu zakona proglašeni tajnim, a čije bi odavanje prouzrokovalo ili bi moglo da prouzrokuje štetne posledice za bezbednost, odbranu ili za političke, vojne ili ekonomske interese zemlje.“

Biće krivičnog dela sabotaže, prema čl. 315, st. 1 KZ, ispunjeno je u slučaju saopštavanja, predavanja ili činjenja dostupnim „stranoj državi, stranoj organizaciji

ili licu koje im služi“ tajnih vojnih, ekonomskih ili službenih podataka ili dokumenata. Ovaj osnovni oblik radnje izvršenja zaprećen je kaznom zatvora u trajanju od tri godine do petnaest godina. Složeniji vid špijunaže određen je kao stvaranje ili rukovođenje stranom obaveštajnom službom u Srbiji za stranu državu ili organizaciju uz predviđenu kaznu zatvora u trajanju od pet do petnaest godina, prema čl. 315, st. 2 KZ. Stupanje u stranu obaveštajnu službu, prikupljanje podataka za nju ili pomaganje njenog rada na drugi način kažnjivo je zatvorom u trajanju od jedne godine do deset godina, prema čl. 315, st. 3 KZ. Pribavljanje tajnih podataka ili dokumenata u nameri da budu saopšteni ili predati stranoj državi, stranoj organizaciji ili licu koje im služi sankcionisano je kaznom zatvora u trajanju od jedne godine do osam godina, prema čl. 315, st. 4 KZ. Teške posledice za „bezbednost, ekonomsku ili vojnu moć zemlje“ koje su nastupile zbog osnovnog oblika radnje izvršenja špijunaže i njenog kvalifikovanog vida oličenog u stvaranju i rukovođenju stranom obaveštajnom službom u Srbiji zaprećene su zatvorskom kaznom u trajanju od najmanje deset godina, prema čl. 315, st. 5 KZ.

Naposletku, prema čl. 321, st. 1 KZ, kvalifikovani oblik krivičnog dela špijunaže, ali i drugih srodnih delikata iz grupe protiv ustavnog uređenja i bezbednosti države, predviđen je bićem krivičnog dela teška dela protiv ustavnog uređenja i bezbednosti Srbije ukoliko za posledicu ima „smrt jednog ili više lica ili je izazvalo opasnost za život ljudi ili je praćeno teškim nasiljima ili velikim razaranjima ili je dovelo do ugrožavanja bezbednosti ekonomske ili vojne snage zemlje“, u kom slučaju je, prema čl. 321, st. 2 KZ, predviđena kazna zatvora od najmanje deset godina, odnosno ako je učinilac pri izvršenju „sa umišljajem lišio života jedno ili više lica“ ili je to učinio za vreme ratnog stanja, oružanog sukoba ili vanrednog stanja, što je zaprećeno sa najmanje deset godina zatvora ili doživotnim zatvorom, shodno čl. 321, st. 3 KZ.

Dakle, nacionalno normativno određenje špijunaže veoma obuhvatno reguliše ovaj pojam odredbama Zakona o tajnosti podataka, Zakona o osnovama uređenja službi bezbednosti Republike Srbije, a pre svega Krivičnog zakonika Republike Srbije, prikazujući kompleksnu prirodu i moguće posledice ove nezakonite aktivnosti po ključne vrednosti društvene zajednice, čime se sa krivičnopravnog aspekta *in sano sensu* utvrđuje i određuje fenomenološko polje špijunaže. Međutim, da bismo upotpunili predstavu o prirodi istraživanog pojma, neophodno je da upoznamo i njegovu širu sliku kroz analizu međunarodnih pojava oblika u kojima se manifestuje.

5. Pojavni oblici

Bez sumnje fenomen špijunaže, od davnina prisutan u razvoju ljudske zajednice i političko-ekonomskom konstituisanju ranih oblika državnog organizovanja društva, ni sada ne gubi na značaju imajući u vidu štetnost posledica kojima utiče na političku stabilnost, ekonomsku snagu, vojnu moć i tehnološki razvoj država u današnjem svetu. Posmatrano *de iure*, špijunaža je neizostavni nezakoniti izazov kojem savremeni krivični zakonici i zakoni u oblasti bezbednosti posvećuju svoje odredbe. Ipak, pored svog krivičnogpravnog ruha i nacionalno određenog deliktnog fenomenološkog profila, špijunaža je *de facto* pojam čije ispoljavanje u materijalnom svetu podrazumeva uzajamnu povezanost bar dve ili više država, što prefiks međunarodnosti čini njegovim neodvojivim pojavnim obeležjem. *In nuce*, fenomen špijunaže postoji kroz svoje manifestne oblike čija pojava je globalno zastupljena. Smatramo metodološki opravdanim da prikazemo dominantne i najfrekventnije pojavne oblike špijunaže, koji se ispoljavaju u međunarodnim razmerama, kako bismo u potpunosti sagledali volumen pojmovnog polja špijunaže kao krivičnogpravnog fenomena sa izrazitim bezbednosnim rizikom i međunarodnim predznakom.

Najpre, špijunaža kao aktivnost ili grupa povezanih aktivnosti podrazumeva tajno i neovlašćeno prikupljanje i/ili neovlašćeno dostavljanje podataka drugoj strani koja nije ovlašćena da im pristupi. Ova druga strana u stvari su pojedinac, grupa ili organizacija koji su u službi druge države. Prema načinu na koji se vrši neovlašćeni pristup podacima, špijunaža može biti virtuelna i realna, odnosno podacima se može pristupiti u sajber okruženju ili u realnim uslovima. Podaci koji su predmet interesovanja špijunske aktivnosti su tajni jer su od posebnog interesa, zbog čega je potrebno ovlašćenje da bi im se pristupilo. Upravo ovaj posebni interes svedoči o značaju tih podataka – političkom, vojnom, ekonomskom i tehnološkom – koji imaju za državu, pri čemu mogu biti važni kako u javnom resoru tako i u privatnom sektoru.

Imajući u vidu navedeno, možemo zaključiti da su očigledni međunarodni pojavni oblici špijunaže: 1) politička špijunaža, 2) vojna špijunaža, 3) ekonomska špijunaža i 4) tehnološka špijunaža.

Politička špijunaža široko je usmerena na podatke od političkog, vojnog i ekonomskog značaja, ali i na širok spektar pojedinaca koji mogu biti meta jer se mogu povezivati sa bilo kojom organizacijom sa informacijama od interesa za stranu državu, kako bi se postigao uticaj na kreiranje politike. Organizacije javne uprave i preduzeća koja održavaju i grade kritičnu infrastrukturu, kao što su snabdevanje energijom, telekomunikacione mreže i vodovodna preduzeća, potencijalne su mete za špijunažu koju sponzorise strana država. Detalji o strukturi i

bezbednosnim aranžmanima infrastrukture su od interesa za države koje žele da utiču na njen rad, ili čak da parališu celokupnu infrastrukturu tokom krize, kojom prilikom su od značaja i posredno korisni podaci. Osim poverljivih dokumenata, špijunske operacije strane države usmerene su i na pribavljanje indirektnih obaveštajnih podataka koji se mogu koristiti za pristup poverljivim informacijama od primarnog značaja. U tom smislu, politička špijunaža se preduzima i radi pristupa kontakt podacima pojedinaca čije profesionalne pozicije i uloge u ostvarivanju međunarodne saradnje i poslovnih ugovora mogu da se zloupotrebe za pristup politički značajnim podacima i bezbednosnom okruženju informatičkih sistema (Nicholas, 2019, pp. 32-33).

Vojna špijunaža je od pamtiveka, u svim zemljama i među svim narodima, smatrana teškim vojnim deliktom, koji je bio kažnjavan vešanjem. Neki narodi su naredbama, uredbama ili zakonima definisali šta predstavlja ovo krivično delo i predvideli suđenje i kažnjavanje izvršioca. No, u svakom slučaju, ovo je jedan od najstarijih oblika špijunaže jer je oduvek bilo od egzistencijalnog značaja za neko pleme, narod ili državu da dozna snagu protivnika pre izbijanja samog sukoba (Halleck, Davis, 1911, p. 1). U današnje vreme, uloga sajber aktivnosti na otkrivanju tuđih vojnih tajni i neovlašćenom pristupu tajnim podacima od vojnog značaja sve je više izražena. U tu svrhu koriste se i satelitski snimci o pokretima vojnih jedinica drugih država, odnosno probama balističkih raketa i taktičkog nuklearnog oružja, ukoliko nisu najavljeni putem sredstava javnog informisanja kao vojna vežba.

Ekonomska špijunaža se vrlo često upotrebljava kao sinonim za industrijsku, odnosno korporativnu špijunažu. Ipak, postoji razlika jer je ekonomska špijunaža pojavni oblik nedozvoljene aktivnosti druge države, dok industrijsku špijunažu preduzimaju privatne kompanije zbog čega se često naziva i korporativnom. Sa ekonomskom špijunažom često se u vezu dovodi sajber špijunaža, ali ovde je reč samo o načinu izvršenja neovlašćenog pristupa tajnim podacima od posebnog ekonomskog značaja. Drugim rečima, sajber špijunažom se kao načinom izvršenja može preduzimati i industrijska špijunaža u zavisnosti od činjenice da li angažovanje izvršioca potiče iz javnog ili iz privatnog sektora (Button, 2020, p. 2).

Tehnološka špijunaža je najsavremeniji vid špijunaže, koja je nezamisliva bez nedozvoljenih sajber aktivnosti. Smatramo da tehnološka špijunaža zbog posebnosti načina izvršenja, odnosno podataka kojima se neovlašćeno pristupa, brzine i obuhvatnosti špijunske aktivnosti prevazilazi pojmovne okvire industrijske špijunaže zbog čega ima fenomenološku samostalnost.

6. Zaključak

Fenomen špijunaže prati razvoj civilizacije koji počiva na političkoj, ekonomskoj i vojnoj komponenti. Sajber aktivnosti na vidljivom delu svetskog veba kao informatičko-komunikacionog prostora, pogotovo u njegovom diskretnom delu dubokom vebu (deep web), odnosno visokokriminalizovanom tamnom vebu (darknet), predstavljaju veoma frekventne načine izvršenja špijunskih aktivnosti putem kojih se ostvaruje neovlašćeni pristup podacima od političkog, ekonomskog i vojnog značaja.

Smatramo da je pojam špijunaže višeslojan jer ima trojaku prirodu. Istovremeno, špijunaža je krivičnopравни fenomen jer predstavlja krivično delo, bezbednosni fenomen jer njeno izvršenje podrazumeva bezbednosni rizik i međunarodni fenomen jer se njeni pojavni oblici ispoljavaju globalno i ostvaruju u odnosima između dve ili više država.

Umesto zaključka, predlažemo u svrhu noveliranja Krivičnog zakonika Republike Srbije da se biće krivičnog dela špijunaže dopuni terminom *tehnološke* i da čl. 315 ovog zakonika u prvom stavu glasi: „Ko tajne vojne, ekonomske, *tehnološke* ili službene podatke ili dokumente saopšti, preda ili učini dostupnim stranoj državi, stranoj organizaciji ili licu koje im služi...“. Pod tajnim tehnološkim podacima podrazumevamo sve one podatke koji u svojoj logičnoj i značenjskoj ukupnosti čine informaciju koja se odnosi na vrstu tehnologije, tehnološki proces ili njegov suštinski deo. Takva tehnologija, odnosno tehnološki proces, zbog svog značaja za unapređivanje, pre svega geopolitičke pozicije države u međunarodnim političkim, ekonomskim i bezbednosnim relacijama, nesumnjivo mora biti tajnog karaktera. Evidentiranje tajnih tehnoloških podataka bilo bi u nadležnosti informatičkih organizacionih jedinica, kako civilnih tako i vojnih bezbednosnih službi, koje bi se pored unosa ovih podataka u posebno predviđene baze podataka starale i o vođenju i fizičko, tehničko i informatičkom obezbeđenju tih baza podataka.

Uvereni smo da su značaj savremenih tehnologija i važnost otkrivanja tuđih tehnoloških tajni jezičak na vagi normativnog određivanja tehnološkog podatka kao podatka od posebnog interesa, koji ima svoj samostalni krivičnopравни, bezbednosni i međunarodni fenomenološki značaj.

Literatura

- Ahić, J. 2003. Mehanizmi i institucije prevencije i suzbijanja organizovanog kriminaliteta u jugoistočnoj Evropi. *Kriminalističke teme*, 3-4, pp. 239-246.
- Allen, M. J. 2005. *Textbook on Criminal Law*. Oxford: Oxford University Press.
- Allen, T. 2006. *Intelligence in the Civil War*. Washington DC: Central Intelligence Agency.
- Andrew, C. 2018. *The Secret World: A History of Intelligence*. London: Penguin Books.
- Button, M. 2020. Editorial: economic and industrial espionage. *Security Journal*, 33, pp. 1-5.
- Dimitrijević, D. 1972. Pojam tajne i njena pravna određenost. *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, 2, pp. 296-302.
- Đorđević, O. 1978. *Šta je to špijunaža?*. Beograd: Politika.
- Đorđević, O. 1986. *Leksikon bezbednosti*, Beograd: Partizanska knjiga.
- Fabre, C. 2022. *Spying through a Glass Darkly: The Ethics of Espionage and Counter-intelligence*. Oxford: Oxford University Press.
- Halleck, H. W. & Davis G. B. 1911. Military Espionage. *American Journal of International Law*, 5(3), pp. 590-603.
- Jelisavac Trošić, S. I. & Gordanić, J. B. 2023. Priznanje prava na pristup internetu kao samostalnog ljudskog prava – potencijali i prepreke. *Strani pravni život*, 67(3), pp. 375-394.
- Kovačević, T. R. 2023. Izazovi digitalizacije rada i zaštite ličnih podataka. *Strani pravni život*, 67(2), pp. 299-320.
- Mijalkovski, M. 2009. *Obaveštajne i bezbednosne službe*. Beograd: Službeni glasnik.
- Ñaco del Hoyo, T. 2014. Roman and Pontic Intelligence Strategies: Politics and War in the Time of Mithradates VI. *War in History*, 21(4), (Nov.), pp. 401-421.
- Nicholas, M. 2019. Espionage. *The Histories*, 5(2), Art. 6, pp. 29-36.
- Ostojić, M. 2011. *Priručnik za predmet Uvod u bezbednost*. Beograd: Akademija za ekonomiju i bezbednost.
- Politička enciklopedija*. 1975. Beograd: Savremena administracija.
- Pfaltzgraff, R. L., Ra'anan, U. & Milberg, W. 1981. *Intelligence Policy and National Security*, Hamden: Archon Books.
- Petrović, I. & Aleksić, V. 2018. Istorijski aspekt razvoja obaveštajnog rada. *Kultura polisa*, 36, pp. 125-136.
- Rescher, N. 2017. *Espionage, Statecraft, and the Theory of Reporting*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Richmond, J. A. 1998. Spies in Ancient Greece. *Greece & Rome*, 45(1), (Apr.), pp. 1-18.
- Sun, T. 2002. *The Art of War*. New York: Dover Publications.
- Suvorov, V. 1986. *Inside the Aquarium: The Making of a Top Soviet Spy*. New York: Macmillan Publishing company.

Case Law

- Act on the Protection of Specially Designated Secrets, Act No. 108 of 2013.
- Code pénal de France, *Journal Officiel de la République Française* n° 0169 du 23 juillet 1992, en vigueur le 1^{er} Mars 1994, dernière modification le 1^{er} janvier 2020.
- Codice penale italiano, *Gazzetta Ufficiale* n. 251 del 26-10-1930, n. 73 del 28-03-2022, n. 187 del 10-08-2024.
- Criminal Code of Brazil, Law No. 2, 848 of 1940; Law No. 7, 209 of 1984; Law No. 14, 197 of 2021; Law No. 14, 344 of 2022.
- Criminal Code of the Russian Federation, No. 63-Fz of 1996 with Amendments and Additions of 1998, 1999, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012.
- Deutsches Strafgesetzbuch, *Bundesgesetzblatts* vom 13. November 1998, die Änderung(en) des Gesetzes durch Artikel 2 des Gesetzes vom 22. November 2021.
- Espionage Act of 1917, Sedition Act of 1918, Espionage Act Reform Act of 2022, *Bill* S. 4630.
- Indian Official Secrets Act 1923, Act No. 19 of 1923, Amendment Act No. 24 of 1967.
- Krivični zakonik Republike Srbije, *Službeni glasnik RS*, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019.
- National Security Act 2023, *Government Bill* 2023 c. 32.
- Penal Code of Egypt, Law No. 58/1937, Law No. 126/2008, Law No. 50/2014, Law No. 189/2020.
- Schweizerisches Strafgesetzbuch, *Amtliche Sammlung des Bundesrechts* 1951/1/16, 2023/259; *Bundesblatt* 1937/3/625, 1949/1/1249, 2018/2827.
- Swedish Criminal Code, *Svensk författningssamling* 1962:700, *Departementsserien* 1999:36, *Svensk författningssamling* 2020:349.
- Zakon o osnovama uređenja službi bezbednosti Republike Srbije, *Službeni glasnik RS*, br. 116/2007 i 72/2012.
- Zakon o tajnosti podataka, *Službeni glasnik RS*, br. 104/2009.

